

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

building
local
promise.

РОЗВИВАЄМО ГРОМАДЯНСЬКІ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ДРУГИЙ КЛАС

Тема
**ХОЧУ,
МОЖУ,
ТРЕБА**

**НАВЧАЛЬНО-
МЕТОДИЧНІ
МАТЕРІАЛИ**

Київ – 2019

Авторський колектив: Банах О.В., Боярчук О.І., Кравчук Л.В., Мирошниченко Т.І.

За загальною редакцією

Бібік Н.М., доктора пед. н., головного наукового співробітника відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України, академіка Національної Академії педагогічних наук України.

Софій Н.З., канд. пед. н., доцента кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.

Рецензенти:

Назаренко Г.А. – доктор педагогічних наук, професор, проректор КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Товкало М.Я. – канд. філол. н., заступник директора Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Навчально-методичні матеріали для педагогів та батьків учнів другого класу із формування громадянської компетентності розроблено Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» у рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Pact в Україні. Зміст матеріалів є винятковою відповідальністю Pact та його партнерів і не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або уряду США.

Розвиваємо громадянські компетентності:

другий клас / За ред. Н.М. Бібік, Н.З. Софій. – Київ:

2019 / Режим доступу www.ussf.kiev.ua

Навчально-методичні матеріали для педагогів та батьків другокласників із формування громадянської компетентності є додатковими навчально-методичними матеріалами до чинних Модельних навчальних програм для другого класу. Це ресурс із конструювання освітнього процесу з акцентом на формування громадянської компетентності учнів Нової української школи.

Пропоновані матеріали мають на меті формувати в дитини власну ідентичність і готовність до змін через вироблення поваги до себе та інших, толерантне ставлення до культурного різноманіття та розбіжності суджень, набуття досвіду взаємодії і співпраці, обмірковування прийнятих у класі, школі, місцевій громаді соціальних норм, а також через активну участь у житті цих спільнот та усвідомлення відповідальності за свої вчинки.

Представлені завдання створено для використання відповідно до структури Модельних навчальних програм Нової української школи. Активні практичні вправи, інформаційні повідомлення, дискусійні та дослідницькі запитання, завдання для індивідуальної та групової роботи ґрунтуються на конструюванні знань, використанні досвіду дитини і відображають діяльнісний підхід до освітнього процесу.

Уміщені види навчальної діяльності з формування громадянської компетентності учнів другого класу можуть бути орієнтиром для роботи педагогів та корисними матеріалами, які допоможуть батькам другокласників глибше зрозуміти шкільні теми, щоб налагодити спільну роботу з дітьми – обговорювати ті проблеми, які цікавлять школярів, розробляти проекти, разом досліджувати навколишній світ.

ISBN 978-5-459-00530-1

ББК 32.973.2-018

ББК 32.882.9

УДК 004.451

ISBN 978-1430226598 англ

© Pact Inc., 2019

© Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2019

ПЕРЕДМОВА

Зміни, що відбуваються в сучасній освіті, спонукають нас до розуміння надважливості **цінностей громадянської освіти**. Усе більше звертаємося до понять, що лежать в основі побудови навчання на цінностях: **відповідальність, рівність, права людини, демократія, повага до різноманіття, повага до людської гідності**. Усе глибше обговорюємо їх практичне значення й користь, приходимо до спільного розуміння їхньої сутності, усвідомлюємо, чому вони важливі для кожного громадянина, кожної громадянки.

Як організувати цікавий і захопливий освітній процес сучасного формату, спрямований на формування громадянських компетентностей дітей і їхніх рідних? Відповіддю на це запитання будуть матеріали, розроблені в межах проекту, на допомогу педагогам та родинам учнів. Вони підкажуть крок за кроком, як інтегрувати громадянську освіту у щоденне навчання учнів початкових класів, сприятимуть поглибленню знань, розвитку вмінь і формуванню цінностей.

Працюючи із пропонованим ресурсом, діти ще з початкової школи щоденно набуватимуть практичного досвіду демократичного громадянства. Навчаючись у групах, обговорюючи актуальні питання, розв'язуючи проблемні ситуації, учні розвиватимуть уміння і навички взаємодії і співпраці, критичного мислення, демократичної участі, відповідальності, усвідомлюватимуть цінності свободи і прав людини. Такі системні практичні дії сприятимуть **формуванню способу мислення і поведінки учнів та учениць на основі цінностей демократії**. Інтегрований підхід до організації освітнього процесу відповідно до чинних Модельних навчальних програм допоможе вчителям змодельовати життя за межами класу. Щоб, не ламаючи природу дитини, вчити, виховувати і розвивати її, потрібно усвідомити, що дитина буде вчитися тоді, коли їй цікаво, коли вона в безпеці, коли матеріал поданий зрозуміло, емоційно, і щонайважливіше, він є у сфері зацікавлень дитини.

Посібник зосереджує увагу на тому, що кожна людина (і дитина зокрема) живе та діє серед людей, дотична до історичної і культурної спадщини, причетна до її творення, є часткою шкільної та місцевої громади, усвідомлює власну ідентичність і згодом набуває глибинного розуміння себе як громадянина України та Європи.

Педагоги зможуть використовувати подані у посібнику матеріали як основні або додаткові. Пропоновані розробки містять найрізноманітніші практичні вправи, дискусійні та дослідницькі запитання, які мають спонукати дитину до глибшого вивчення окремих проблем. Така активність потребує співпраці щодо збору відомостей «усної історії», реалізації завдань, які вимагають допомоги батьків або залучення інших дорослих.

Матеріали для читання, навчальні вправи для роботи в групах зазвичай супроводжуються природною для дітей діяльністю – фантазуванням, малюванням малюнків, обговоренням або іншими видами перетворення інформації. Кооперативне навчання на основі інформаційних повідомлень занурюють учнів у ситуації, коли вони виявляють різноманіття і розбіжність суджень, набувають самостійного досвіду співпраці через обмірковування прийнятих у класі правил взаємодії або соціальних норм поведінки в місцевій громаді.

Значна кількість вправ і завдань, про що відзначають педагоги-практики, спрямована на усвідомлення відповідальності за власні вчинки, спонукають до безпосередньої участі в ситуаціях, у яких формуються вміння домовлятися з однолітками для вирішення проблем класу або іншої спільноти.

Важливим у роботі з матеріалами посібника є акцент на формування в учнів власної ідентичності та готовності до змін через вироблення поваги до інших, толерантного ставлення до культурного різноманіття в колі дружної до дитини спільноти. Пропоновані розробки дають змогу це зробити з цілковитою впевненістю у позитивному результаті.

Щасливе навчання дітей та ваше щасливе вчителювання залежить від вас, дорогі вчителі.

Пам'ятайте, Ви вчите дитину не для школи, а для повноцінного життя, яке вона прикрашатиме своїм сумлінням і добрими вчинками в ім'я України.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчально-методичні матеріали, які допомагають формувати громадянські компетентності учнів другого класу, розроблено за проблемно-тематичним підходом відповідно до структури Модельних навчальних програм Нової української школи. Кожна тема містить такі частини: орієнтовні дослідницькі / проблемні запитання, завдання до теми, очікувані результати теми, очікувані результати учіння для учня, опис видів навчальної діяльності, через опрацювання яких учні досягають очікуваних результатів, використані і рекомендовані джерела, зокрема електронні ресурси.

Види навчальної діяльності, запропоновані в рамках кожної теми, представлені через практичні вправи, інформаційні повідомлення, дискусійні та дослідницькі проблеми, кейси, матеріали для читання, завдання для роботи в групах, самостійної роботи, завдання для батьків (завдання для дитини із залученням батьків), які супроводжуються малюнками, картками, медіаматеріалами тощо.

Кожен вид навчальної діяльності супроводжується докладним описом та переліком орієнтовних навчально-методичних ресурсів, призначеним заощадити час педагогові на пошуки, й одночасно матеріалами, які можуть використовувати батьки для глибшого розуміння теми, надання допомоги дітям у її засвоєнні, спільної роботи, обговорення, розроблення проектів тощо.

Проблемні запитання, представлені до кожної теми, групуються відповідно до 4-х компонентів, які повторюються в кожній темі та забезпечують системність навчання: *пізнання себе; пізнання соціуму; пізнання природи; конструювання нових знань, рефлексія.*

Серед представлених тем такі:

ТЕМА 1. «ЗМІНИ»

Матеріали теми охоплюють ключові проблеми: формування в учня / учениці власної ідентичності та готовності до змін через вироблення поваги до інших, толерантного ставлення до культурного різноманіття і розбіжності суджень, набуття досвіду взаємодії та співпраці через обмірковування прийнятих у класі, школі і місцевій громаді соціальних норм, активна участь у житті цих спільнот та усвідомлення відповідальності за свої вчинки, співпраця з однолітками для вирішення проблем спільноти.

ТЕМА 2. «СПОСОБИ ПІЗНАННЯ»

Матеріали інтегрованої теми «Способи пізнання» спрямовані на формування в дітей розуміння, навіщо людина пізнає світ і що їй у цьому допомагає. Наприклад, різноманітні назви несуть у собі певну інформацію. Однією з таких назв є прізвище. Діти зможуть пояснити, навіщо людям прізвища, що таке «родове прізвище», як утворились їхні прізвища, що вони означають, чому так важливо виявляти повагу до свого прізвища та прізвищ інших людей, і зможуть демонструвати це у повсякденному житті. Діти дізнаються, що джерелом інформації може бути також і колір, як, наприклад, червоний колір світлофора або Червона книга. А ще для пізнання світу людині потрібні важливі якості, такі як спостережливість, уважність, цікавість.

ТЕМА 3. «ТЕРИТОРІЯ»

Виконуючи запропоновані завдання з теми, учні не лише усвідомлюватимуть унікальність території своєї батьківщини і Батьківщини, а й розумітимуть, що замало просто жити на певній території і любитися красою її краєвидів, а потрібно щодня дбати про неї, бути активним і свідомим патріотом, громадянином. Завдяки інтерактивним вправам учні спостерігатимуть і переконуватимуться, що всі ми відрізняємось один від одного уподобаннями, поглядами, національністю, вірою, що кожна людина неповторна і кожна є скарбом для свого народу, і де б ми не мандрували, ми представляємо не лише себе, а й свій народ і рідну країну. Учні складатимуть і розповідатимуть історії про цінності, міркуватимуть і дискутуватимуть про «відповідальність за тих, кого приручили», тих, хто живе поруч із нами на цій ж території. А також задумуються: «А який особистий внесок у покращення життя безпосередньо у своєму населеному пункті я зробив, роблю, можу зробити?». І шукаючи шляхи вирішення суспільних проблем уже сьогодні, формуватимуть відповідальність, виявлятимуть гро-

мадську ініціативу для розв'язання актуальних питань на своїй території, на місцевому рівні та рівні держави.

ТЕМА 4. «СПІЛЬНОТА»

Пропонований зміст цієї теми розкриває сутність проблем шкільної спільноти, прав у школі, обов'язків учнів перед шкільною громадою, вироблення правил співпраці у класі, формування цінностей, якими люди об'єднані в суспільстві. Матеріали орієнтовані на формування в учня/учениці власної ідентичності й готовності до змін через вироблення поваги до інших, толерантного ставлення до культурного різноманіття та розбіжності суджень, набуття досвіду взаємодії і співпраці через обмірковування прийнятих у класі, школі, місцевій громаді соціальних норм, активну участь у житті цих спільнот та усвідомлення відповідальності за свої вчинки.

ТЕМА 5. «ВАРТІСТЬ І ЦІННІСТЬ»

Під час роботи над інтегрованою темою «Вартість і цінність» учні дізнаються, що таке цінність, чому і яка праця є цінною, чому є цінним те, що люди створюють разом, що впливає на якість виконання того чи іншого завдання, навіщо потрібні мрії, у чому їх цінність і що допомагає людині здійснювати свої мрії. Важливо, щоб діти не тільки зрозуміли, навіщо людям трудитися, що від власного ставлення до праці залежить успіх і добробут людини, а й могли навести приклади із реального життя: свого, своїх рідних, сусідів тощо.

ТЕМА 6. «ХОЧУ, МОЖУ, ТРЕБА»

Завдання, запропоновані в межах теми, орієнтовані на формування в учнів відповідальності, упевненості в своїх силах, ощадливості й поміркованості, усвідомлення ролі знань та ініціативи у громадському, особистому житті й подоланні життєвих перешкод, усвідомлення своєї унікальності як особистості, почуття власної гідності. Виконуючи завдання, діти аналізуватимуть свої звички, дискутуватимуть про бажання, потреби, мрії людей, обговорюватимуть спільні й індивідуальні цінності, можливості, повноваження та відповідальність самоврядних органів своєї класної громади, змінюватимуть правила, пояснюватимуть необхідність їхнього дотримання.

ТЕМА 7. «ІДЕЇ – ВИНАХОДИ – ВІДКРИТТЯ»

Матеріали теми орієнтовані на формування в учня / учениці впевненості, відповідальності, бажання змінити світ на краще, усвідомити роль природи у винахідництві, підвести до розуміння, що діяльність винахідників покращує якість життя, а спостереження за об'єктами живої та не живої природи, предметами, може спонукати до нових ідей та винаходів. Виконуючи завдання, діти вчаться аналізувати, спостерігати, порівнювати, узагальнювати, зацікавлюються дослідженнями та експериментами, вчаться критично мислити, приймати ідеї інших та висувати свої, розглядати природу як скарбницю винаходів.

ТЕМА 8. «РУХ І ЧАС»

Усе довкола перебуває в русі, усе зазнає змін із часом. Що таке час? Ми всі відчуваємо плинність часу, але пояснити словами, що це, непросто. Запропоновані види діяльності дають змогу дітям зрозуміти, відчути цінність руху та часу – для кожного особисто, для природи і суспільства загалом. В рамках активностей діти дискутуватимуть, чи можна подорожувати в часі, зробити добру справу за одну хвилину, що потрібно намагатись робити швидко, а з якою справою не можна поспішати, чому так багато одиниць виміру часу, звирятимуть свій «біологічний годинник». Учні розкладатимуть на часовій шкалі свій вчорашній день й аналізуватимуть, що найкращого і цінного було в цьому дні, а скільки часу було згаяно, втрачено, що важливе варто зробити сьогодні, а що запланувати на завтра.

***Крок за кроком ми рухаємося в часі – у майбутнє.
І тільки від нас залежить, як ми скористаємося цими ресурсами
і витворимо себе й нашу державу!***

ТЕМА: «Хочу, можу, треба»

	Навчальна діяльність	7
1	Самооцінювання. «Можу. Хочу. Треба»	10
2	Вправа «Кольорові мрії»	10
3	Вправа «Який чудовий навколишній світ»	16
4	Вправа «Право дитини на чисте безпечне навколишнє середовище»	16
5	Вправа «Я хочу бути головою класу!»	17
6	Вправа «Основи відповідальності»	17
7	Вправа «Сортуємо справи на «Хочу», «Можу», «Треба»	19
8	Вправа «Правила та обмеження в нашому житті»	20
9	Вправа «Хто ми, що ми можемо, що нам потрібно?»	21

Які бажання бувають у людей?

Чи може мрія змінити життя людини?

Що потрібно для того, щоб здійснювати бажання, мрії? Чи завжди варто це робити?

Чому не можна жити без правил? Що буде, якщо їх не дотримуватися?

Чи може виникнути спільна мрія, спільне бажання?

Чи може моя мрія збігатися зі спільною мрією, стати спільною мрією?

Завдання:

1. Створити умови для цікавого й радісного навчання.
2. Формувати громадянські компетентності.
3. Навчати активного слухання в умовах усного спілкування.
4. Навчати взаємодії в парах і групах.
5. Допомогати дітям міркувати над своїми можливостями, бажаннями й мріями.

Очікувані результати:

Учні **знатимуть**:

- ✓ чому важливо вчитися;
- ✓ чому зберігати природу – обов'язок кожного;
- ✓ способи захисту і/ або зміни свого довкілля та середовища інших людей;
- ✓ яка відповідальність і які обов'язки є в голови класу;
- ✓ що означає взяти відповідальність за щось або за когось;
- ✓ про правила й обмеження в житті людей;

та **вмітимуть**:

- ✓ уважно слухати один одного в умовах безпосереднього спілкування;
- ✓ взаємодіяти в парах і групах для досягнення навчальних цілей;
- ✓ обговорювати свою роботу, визначати навчальні цілі і ресурси;
- ✓ сприймати різні погляди на предмет обговорення;
- ✓ оцінювати свій вплив на власне оточення і середовище інших людей;
- ✓ складати перелік дій для розвитку своєї класної спільноти.

Загальні очікувані результати навчання учнів другого класу, спрямовані на формування громадянських компетентностей

Приклади навчальної діяльності	Очікувані результати учіння	Дескриптори компетентностей для демократичної культури
 Самооцінювання. «Можу. Хочу. Треба»	Визначає короткострокові цілі та планує конкретні дії щодо задоволення власних потреб. Пояснює важливість навчання у школі для власного добробуту. Висловлює думку про почуте (що подобається, а що – ні). Спілкується з батьками, вчителями, однокласниками.	Може висловити свою думку щодо окресленої проблеми. Може описати свою мотивацію.
 Вправа «Кольорові мрії»	Аналізує свою поведінку, уподобання, виокремлюючи риси, якими вирізняється серед інших і які надають йому / їй неповторності. Пояснює, чому кожен може мати свої вподобання. Спостерігає за діалогом, де висловлюються різні погляди на предмет обговорення, робить висновки про важливість уважного ставлення до інших та потребу подивитися на річ по-різному. Підтримує аргументами власні думки або спростовує їх. Пояснює, що не всі потреби можна задовольнити через обмеженість ресурсів. Розрізняє потреби близьких людей і друзів. Розповідає про те, що його / її вразило, схвилювало.	Може висловити свою думку щодо окресленої проблеми. Може критично осмислювати власні цінності та переконання. Намагається зрозуміти краще своїх друзів, уявляючи, як та чи інша ситуація виглядає з їхнього погляду. Висловлює співчуття щодо неприємних речей, які зауважив/-ла в житті інших людей.
 Вправа «Який чудовий навколишній світ»	Пояснює важливість добрих учинків для людини та довкілля. Пояснює загрозу для довкілля дій людини. Пояснює, чому зберігати природу – обов'язок кожного. Розповідає про те, що його / її вразило, схвилювало. Підтримує аргументами власні думки або спростовує їх.	Може висловити свою думку щодо окресленої проблеми. Може критично осмислювати власні цінності та переконання. Може оцінити вплив суспільства на природне середовище. Співпрацює з іншими людьми заради спільних інтересів.
 Вправа «Право дитини на чисте безпечне навколишнє середовище»	Підтримує аргументами власні думки або спростовує їх. Пояснює, чому природа важлива для людини. Розповідає про свої права і обов'язки як учасника/-ці шкільної та місцевої громад, пояснює важливість цих прав і обов'язків. Пояснює, чому зберігати природу – обов'язок кожного.	Стверджує, що права людини слід захищати. Висловлює переконання у своїй здатності зрозуміти проблеми. Висловлює переконання, що впорається із запланованою діяльністю. Дискутує про те, що можна зробити, аби змінити громаду на краще.

Приклади навчальної діяльності	Очікувані результати учіння	Дескриптори компетентностей для демократичної культури
5 Вправа «Я хочу бути головою класу!»	Розповідає про свої права і обов'язки як учасника/-ці шкільної та місцевої громад, пояснює важливість цих прав і обов'язків. З увагою сприймає усні репліки вчителя й однокласників, доречно реагує на усну інформацію в діалозі.	Бере зобов'язання та несе відповідальність, що притаманні активному громадянству. Висловлює переконання у своїй здатності зрозуміти проблеми. Висловлює переконання, що впорається із запланованою діяльністю.
6 Вправа «Основи відповідальності»	Підтримує аргументами власні думки або спростовує їх. Розповідає про свої права і обов'язки як учасника/-ці шкільної та місцевої громад, пояснює важливість цих прав і обов'язків. Долучається до корисних справ у родині, класі, школі. Добирає приклади з власного досвіду, які свідчать про його / її відповідальне ставлення до обов'язків як члена шкільної та місцевої громад.	Послідовно виконує зобов'язання перед іншими. Показує, що він/ вона бере відповідальність за свої вчинки.
7 Вправа «Сортуємо справи на «Хочу», «Можу», «Треба»	Підтримує аргументами власні думки або спростовує їх. Пояснює, що не всі потреби можна задовольнити через обмеженість ресурсів.	Послідовно виконує зобов'язання перед іншими. Показує, що він/ вона бере відповідальність за свої вчинки.
8 Вправа «Правила та обмеження в нашому житті»	Пояснює, чому потрібно дотримуватися встановлених правил. Пояснює, як правила та їх дотримання впливають на безпеку в довкіллі, зокрема вдома, у школі. Описує узвичаєні правила життя своєї сім'ї/ класу, пояснює їхнє значення для себе. Дотримується встановлених в освоенному громадському просторі (у школі, парку, на дитячому майданчику тощо) правил. Розповідає про свої права і обов'язки як учасника/-ці шкільної та місцевої громад, пояснює важливість цих прав і обов'язків.	Уважно прислухається до різних думок. Висловлює переконання, що справиться із запланованою діяльністю. Демонструє впевненість у своїй здатності долати життєві труднощі.
9 Вправа «Хто ми, що ми можемо, що нам потрібно?»	Об'єднується з іншими дітьми у групу для навчання та гри. Визначає (з однокласниками) важливість спільноти класу, школи і пояснює свою думку. Обговорює проблеми класу, які його / її турбують, обирає один із варіантів їх розв'язання. Описує цінність створеного разом.	Виявляє готовність взаємодіяти та працювати з іншими людьми. Співпрацює з іншими людьми заради спільних інтересів. Працює над досягненням консенсусу заради досягнення цілей групи.

Самооцінювання. «Можу», «Хочу», «Треба»

Таблицю «Можу. Хочу. Треба» можна застосовувати для самооцінювання дитини та формування цілей для її розвитку.

Є багато варіантів заповнення такого формуляру:

- **на початку будь-якого заняття**, після озвучування теми, дитина може записати, що вона вже знає з окреслої теми, що їй було б цікаво навчитися, та визначити, що для цього потрібно;
- **наприкінці вивчення теми дитина зможе** проаналізувати, що вона вміє в результаті вивчення теми, що б вона хотіла дізнатися додатково, що для цього потрібно;
- **наприкінці начального тижня дитина може** разом із своїми рідними аналізувати минулий тиждень і визначати цілі на наступний;
- **дитина разом із своїми рідними** може так само обговорювати свої домашні обов'язки і справи.

Можу... Я вже знаю, можу робити	Хочу.... Я хочу навчитися, мені цікаво	Треба.... Для цього мені потрібно

Вправа «Кольорові мрії»

Покажіть учням малюнки різних дітей. Запропонуйте поміркувати, про що можуть мріяти ці діти. Нехай учні/учениці намалюють мрію цих дітей і підготують невелике висловлювання на тему «Кольорові мрії...». Також можна, щоб діти намалювали себе і свою кольорову мрію й підготували повідомлення на тему «Моя кольорова мрія...»

Запитання для обговорення:

- ✓ Про що можуть мріяти діти/ люди?
- ✓ Що впливає на мрії дітей/ людей?
- ✓ Чому діти/ люди мають різні мрії?
- ✓ Від чого залежить здійснення мрій?
- ✓ Чому мрії не завжди здійснюються?
- ✓ Хто може допомогти здійснити мрію?
- ✓ Чи здійснювалися ваші мрії?
- ✓ Що ви робили для того, щоб ваші мрії здійснилися?
- ✓ Чи були ви колись причетні до здійснення мрій ваших близьких, друзів, незнайомих людей? Якщо «так», розкажіть цю історію.

Малюнок мрії

Малюнок мрії

Малюнок мрії

Малюнок мрії

Малюнок мрії

Малюнок мрії

Малюнок мрії

Малюнок мрії

Це – я!	Це – моя мрія!
----------------	-----------------------

Вправа «Який чудовий навколишній світ»

Завдання передбачає малювання контрастних малюнків навколишнього середовища, де б діти хотіли / або не хотіли жити, а також обговорення тих факторів навколишнього середовища, які впливають на це рішення.

Об'єднайте дітей у невеликі групи по 4-5 осіб. Розкладіть різнокольорові фарби, олівці, крейду та інші засоби для малювання. Попросіть дітей подумати про навколишнє середовище, яке б вони хотіли б мати – реальне або уявне, і намалювати його.

Потім попросіть дітей подумати про навколишнє середовище, яке вони не хотіли б мати, і намалювати його.

Коли картини будуть готові, повісьте їх і запросіть дітей подивитися міні-виставку.

Проаналізуйте вправу.

Орієнтовні запитання для обговорення:

- ✓ Чи було легко уявляти два різні варіанти навколишнього середовища? Чому?
- ✓ Який малюнок і яке довкілля вам подобаються найбільше? Чому?
- ✓ Який малюнок і яке довкілля вам подобаються найменше? Чому?
- ✓ Якби на картинках, які ви намалювали, жили люди, як би вони себе відчували, про що вони могли б думати?
- ✓ Який малюнок відповідає вашому реальному навколишньому середовищу?
- ✓ Які дії людини становлять загрозу довкіллю?
- ✓ Що б ви могли зробити, щоб навколишнє середовище було таким, про яке ви мрієте?

Запропонуйте дітям у групах написати кроки, які треба зробити вже сьогодні, щоб ситуація стала кращою.

Коментар для вчителя:

Важливо обговорити конкретні і абстрактні фактори навколишнього середовища, оцінити свій вплив на власне оточення і середовище інших людей, визначити способи захисту і/ або зміни свого довкілля та середовища інших людей.

Вправа «Право дитини на чисте безпечне навколишнє середовище»

Обговоріть права людини та права дитини на безпечне довкілля.

Для цього об'єднайте дітей у групи та запропонуйте їм набір ілюстрованих карток із правами дитини. Нехай оберуть ті, що говорять про безпечне навколишнє середовище.

Орієнтовні запитання для обговорення:

- ✓ Що впливає на навколишнє середовище?
- ✓ Що ви можете зробити, щоб ваше навколишнє середовище було схожим на те, що ви намалювали?
- ✓ Чи мають всі діти світу навколишнє середовище, яке їм подобається?
- ✓ Чи є у нас право на хороше навколишнє середовище?
- ✓ Що ми можемо зробити, щоб поліпшити навколишнє середовище для всіх дітей в світі?

Ідеї для діяльності поза класом

Пройдіться разом із дітьми своїм районом і обговоріть довкілля: що їм в ньому подобається, а що не подобається. Спонукайте дітей до роздумів про те, як вони могли б змінити ситуацію на практиці.

Щоб дорослі дізналися ідеї дітей про довкілля в районі, влаштуйте виставку їхніх малюнків та ідей.

Запросіть фахівців відповідних служб обговорити ці пропозиції і відреагувати на них.

Поради для вчителя:

Допоможіть дітям зрозуміти, що «довкілля» створюється конкретними фізичними і абстрактними чинниками, напр., рівнем свободи і відповідальності. Підкресліть, що нам для наявності сприятливого довкілля потрібні обидва види чинників.

5 Вправа «Я хочу бути головою класу!»

Учитель пропонує дітям записати характеристики, яким/ якою має бути голова класу, за що має відповідати. Учні збираються у групи по чотири особи в кожній та обговорюють результати роботи. Вони приходять до висновку щодо основних характеристик і записують це на маленьких аркушах паперу.

Кожна група прикріплює опрацьовані характеристики на малюнок супергероя, розміщений на дошці.

Орієнтовні запитання для дискусії:

- ✓ Якими характеристиками повинен володіти голова класу?
- ✓ Як голову класу повинні підтримувати інші?
- ✓ Чи повинен голова класу бути супергероєм? Чому?
- ✓ У яких ситуаціях голова класу повинен бути, як усі?
- ✓ Які слабкі сторони може мати голова класу?
- ✓ У яких ситуаціях, на вашу думку, голова класу повинен бути замінений іншою кандидатурою? Як?
- ✓ Які побажання не може здійснити голова класу?

Після дискусії учні отримують завдання подумати про те, як вони уявляють діяльність голови класу. Учні мають взяти до уваги обговорювані та оцінювані компетентності, коли вони уявляли себе на цьому місці. Вчитель пропонує на аркуші паперу написати свої імена тим, хто зацікавлений зайняти цю посаду і подумати про приклади з власного досвіду, які свідчать про його / її відповідальне ставлення до обов'язків як члена класної і шкільної громад.

6

Вправа «Основи відповідальності»

Учні розмірковують про відповідальність як про поняття, що пов'язане з людьми, об'єктами та завданнями. Учні підбирають й аналізують газети та журнали, комікси, які разом читають у своїх громадах. Вони створюють плакат для підбиття підсумків.

Посадіть дітей у коло. У центрі кола покладіть напис "Беремо відповідальність за...". Розкладіть перед дітьми навколо напису різні малюнки з журналів:

тварина 1
тварина 2

тварина 3
група людей

одна особа
дитина

озеро/ річка
їжа

меблі
сміття...

Після цього покладіть на підлогу картки з написаними назвами того, що зображено на малюнках.

Запропонуйте учням з'єднати картки зі словами. Після закінчення цієї роботи організуйте **обговорення такої проблеми:**

- Що означає взяти відповідальність за щось або за когось?
- Подумайте, що є складним у цьому? Що вам у цьому подобається?

Важливо спочатку ознайомити учнів із проблемними запитаннями та об'єднати їх у пари. Далі учні мають обрати якийсь один із запропонованих малюнків й обмінятися думками в парах, а потім з усім класом, стосовно відповідальності за щось чи за когось.

Інформація для батьків:

Усі батьки мріють про те, щоб їхні діти були найкращими. Зокрема особливу увагу батьки зосереджують на **вихованні відповідальності у дітей за свої дії та вчинки**. І хоча таке поняття, як відповідальність, властиве дорослим людям, його основи формуються з раннього віку, коли малюки щойно вчаться розмовляти.

І що ж таке відповідальність? Це характеристика людини, яка дозволяє визнати свою провину або наслідки своєї діяльності. Відповідальність дає змогу дитині повністю **усвідомити причини і наслідки своїх вчинків**, за які потрібно відповідати передусім перед собою, а часто і перед іншими людьми. Тому **формування відповідальності у дітей** є складним і тривалим процесом, який потребує від батьків значного терпіння і витримки.

Під час досягнення віку 5 – 7 років **діти** чітко усвідомлюють правильну і неправильну поведінку. Дитина точно оцінює вчинки не лише за критеріями правильності, але й за мотивацією, яка викликала необхідність цих вчинків. У дітей має розширюватися простір самостійності та збільшуватися коло родинних обов'язків: розкладання посуду, приготування простої їжі, посильний догляд за молодшими братиками чи сестричками, турбота про тварин тощо.

[Джерело.](#)

Запропонуйте дітям подумати й обговорити в парах, яку відповідальність перед собою/ іншими ми беремо на себе? У чому це виявляється?

Учитель просить учнів назвати різні професії й обрати з переліку, яка відповідальність є у представників цих професій (напр.: лікар, водій автобуса, садівник, архітектор, учитель, програміст, продавець тощо):

- Взяття відповідальності за іншого.
- Взяття відповідальності за інших.
- Взяття відповідальності за речі.

Діти складають (записують) список професій та робіт на дошці.

Учням у парах учитель пропонує завдання:

Потрібно обрати особу – представника/ представницю зі списку. Можливо, тих, кого діти знають, хто має таку роботу. Можна також обрати й людину, якої немає в списку. Діти готують короткий текст про цю людину, її роботу та її відповідальність **за такими запитаннями:**

- ✓ Яку роботу здійснює ця людина?
- ✓ За кого або за що ця людина відповідальна?
- ✓ Які наслідки для держави, сім'ї, школи, громади будуть, якщо цій людині бракує відповідальності?
- ✓ У чому може виявитися складність для цієї людини?

Тексти можна роздати всьому класу. Корисним було би додати до текстів малюнки або фото.

Вправа «Сортуємо справи на «Хочу», «Можу», «Треба»»

Перед тим, як виконувати цю вправу, прочитайте вірш Тетяни Строкач «Маленька медуза – красуня прозора» і попросіть учнів замислитися над тим, чи завжди виконання того, що ти хочеш, приводить до гарних результатів чи наслідків?

Маленька медуза – красуня прозора

Маленька медуза – красуня прозора,
На сушу надумала вийти із моря.
Бажання у неї було незвичайне –
побачити квіти, і трави, і пальми.
Про всі ці дива їй птахи розказали,
То ж стало морського простору замало...
А хто допоможе їй мрії здійснити?
Невже так і буде край моря журитись?
Маля босоноге не має спокою,
Набрало в відерце водички морської.
– Я зараз до квітів і пальм побіжу,
Красуню – медузу усім покажу!
Побачили всі мандрівницю прозору,
Медуза ж здійснила бажання так скоро!
Маля принесло те відерце до моря.
– Пливи! Повертайся скоріш на простори!
Мабуть, в тебе теж є і мама, і тато,
допитливі ми із тобою малята!
Давай же дружити! До зустрічей нових!
Разом пізнаватимем світ цей чудовий!

Об'єднайте дітей у групи. Запропонуйте прочитати перелік різних справ, написаних на розрізаних аркушах, і розподілити їх у таблицю «Хочу», «Можу», «Треба»

ХОЧУ	МОЖУ	ТРЕБА

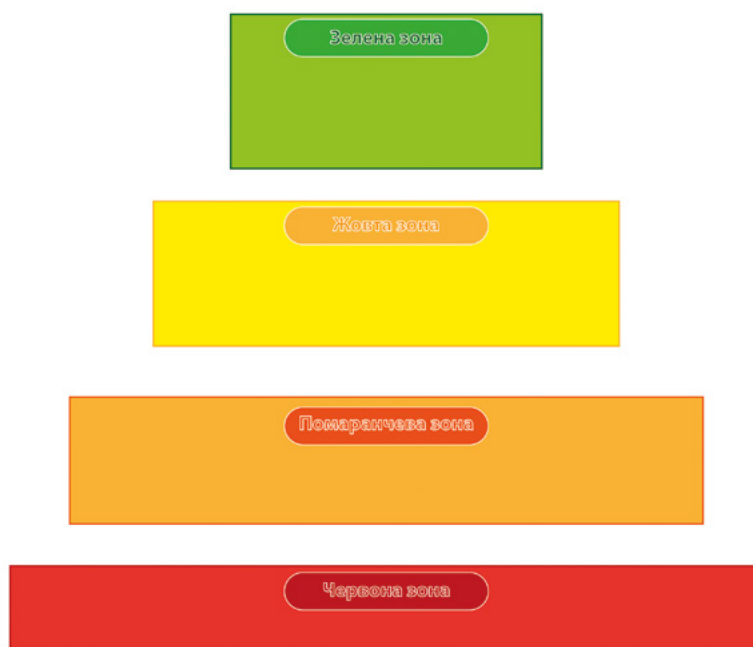
Прибирати кімнату	Чистити зуби
Доглядати за домашніми тваринами	Грати в комп'ютерні ігри
Займатися спортом	Виконувати домашні завдання
Навчатися у школі	Займатися танцями
Дивитися телевізор	Допомагати готувати
Приходити до школи вчасно	Їздити на велосипеді
Складати свій одяг	Поважати кожного

Після того, як діти розподілили написи, обговоріть те, що вийшло. Діти можуть зачитати свої таблички і прокоментувати результат.

Орієнтовні запитання для обговорення:

- ✓ Які твердження найчастіше звучали в категорії «Треба»?
- ✓ Які твердження найчастіше звучали в категорії «Можу»?
- ✓ Які твердження найчастіше звучали в категорії «Хочу»?
- ✓ Чому «треба» часто пов'язано з відповідальністю?

8 Вправа «Правила та обмеження в нашому житті»

Інформація для вчителя й батьків:

Правила й обмеження мають бути в житті кожної людини. Вони допомагають структурувати світ, дають відчуття стабільності. Але їх не повинно бути занадто багато, і вони повинні бути гнучкими.

Знайти золоту середину прекрасно вийшло у Ю.Б Гіппенрейтер, яка описала чотири кольорові зони поведінки дитини: зелену, жовту, помаранчеву і червону.

У зелену зону авторка помістила все те, що дозволяється робити дитині на її власний розсуд або за бажанням. Наприклад, в які ігри грати, у який гурток записатися, з ким дружити залежно від віку дитини та її особливостей.

Дії дитини, в яких їй надається відносна свобода, перебувають у жовтій зоні. У ній дозволяється діяти за власним вибором, але в межах визначених обмежень. Інакше кажучи, дитина може вирішувати сама, але за умови дотримання деяких правил. Наприклад, можна сісти за уроки, коли захочеш, але треба закінчити роботу до 20 години вечора.

У помаранчевій зоні перебувають такі дії дитини, які загалом ми не схвалюємо, але через особливі обставини зараз допускаються. Наприклад, після довгої відсутності тато приїжджає о 10 годин вечора, і дитині дозволяють не лягати спати до його появи. Або: малюк наляканий страшним сном, і мати бере його в своє ліжко, поки він не заспокоїться.

В останній, червоній, зоні перебувають дії дитини, неприйнятні ні за яких обставин. Це наші категоричні «не можна», де не може бути жодних винятків: не можна гратися з вогнем, ламати речі, ображати маленьких, перебігати дорогу на червоне світло...

Запропонуйте батькам разом із дітьми скласти або проаналізувати власну систему правил та записати все на кольорових аркушах, згідно із запропонованою моделлю.

Після обговорення системи правил батькам пропонують спробувати переставити правила чи то на сходинку нижче, чи на сходинку вище, щоб зрозуміти, чи не занадто багато «не можна» існує в житті їхньої дитини, чи навпаки.

Запропонуйте батькам подумати над тим, що могло б змінити ситуацію на краще.

9

Вправа «Хто ми, що ми можемо, що нам потрібно?»

Щоб допомогти учням вашого класу усвідомити риси й особливості кожного учасника колективу, запропонуйте їм вправу «Хто ми?».

Об'єднайте клас у групи по 5 осіб. Кожній групі потрібно дати фліпчартний папір і кольорові олівці. Діти в групах мають обговорити власні асоціації й намалювати те, як вони уявляють свій клас. Наголосіть на тому, що малюнки повинні бути метафоричними, наприклад, клас можна представити у вигляді вулика, вогнища, зірок на небі тощо. Коли малюнки будуть готові, запропонуйте дітям пояснити, чому вони обрали саме такий образ-асоціацію.

Оберіть разом один із варіантів та запропонуйте в групах написати, у чому сила їхнього класу, відповідно до обраного образу, що ви можете робити разом, що у вас гарно виходить, чим пишаєтесь.

Презентуйте роботи груп.

Усі разом обговоріть, що потрібно зробити, щоб стати кращими, розвиватися, щоб бути сильнішими. Перелік дій запишіть і розмістіть на видному місці.

Повертайтеся час від часу до складеного переліку дій, відзначаєте разом, що вже вдалося, проговорюйте і плануйте наступні кроки.

Використані ресурси

1. [Виховання відповідальності у дітей.](#)
2. [Компасіто – посібник з навчання прав людини.](#) М. Е. Бредероде-Сантос, Дж. Клеес, Р. Фазах, А. Шнайдер, Ж. Селени. – 2008.
3. [LIVING DEMOCRACY.](#)
4. [Луньова А. Дитячий практичний психолог.](#)